

SZÉNÁSI ZOLTÁN

A Baumgarten Alapítvány létrehozása és az első díjkiosztás*

Baumgarten Ferenc és az alapítvány terve

Baumgarten Ferenc Ferdinándról az irodalmi közélet is alig tudott valamit egészen az 1927. január 18-án váratlanul bekövetkezett halála utáni hetekig. Halála előtt néhány évvel készített végrendelete viszont nagy nyilvánosságot kapott, és neve innentől kezdve összefonódott a modern magyar irodalom történetének legjelentősebb magánkezdeményezésű irodalmi alapítványával és a róla elnevezett díjjal.

A Baumgarten család Téglás János kutatásai szerint a 18. században érkezett a Fejér megyei Lovasberénybe, feltehetően Morvaországból egy csoportos áttelepülésnek köszönhetően. A zsidó származású, eredetileg német anyanyelvű család a 19. század második felére már jelentős vagyont tudhatott magáénak.¹ Baumgarten Ferenc a budapesti egyetemen történelem szakon végzett, itt szerzett doktori fokozatot, első publikációja is a történettudomány témakörébe tartozik, a *Budapesti Szemlében* jelent meg *A honfoglalás kútfői* című forráskiadványról P. R. monogrammal közölt terjedelmes recenziója.² A következő években tanulmányait a Magyar Történelmi Társulat közlönye, a *Századok* közölte, *A renaissanceproblema* című írása³ pedig a *Nyugat* első évfolyamában látott napvilágot. 1909-ben Németországba költözött, irodalmártevékenysége itt bontakozott ki, a *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers* című könyve 1917-ben Münchenben,⁴ majd 1920-ban a *Zirkus Reinhardt* Potsdamban jelent meg,⁵ kapcsolatban állt a német szellemi élet jeles képviselőivel, Thomas és Heinrich Mannal, Ernst Robert Curtiusszal, Alfred Kerr-rel és Paul Ersttel, de – Téglás szerint – 1908 és 1918 között barátság fűzte a szintén erős németországi kötődésekkel rendelkező Lukács Györgyhez is.⁶ Eközben igyekezett fenntartani a kapcsolatot a magyar szellemi

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószerű pályázat keretében készült.

¹ TÉGLÁS János, „a nagyvilág fáradt zarándoka”: *Baumgarten Ferenc élete = A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1941–1951*, szerk. TÉGLÁS János, V. Bp., Argumentum, 2007 (Babits Könyvtár, 12), 295–300.

² P. R. [BAUMGARTEN Ferenc], *A magyar honfoglalás kútfői*, *Budapesti Szemle*, 1901, 299. sz., 221–251.

³ BAUMGARTEN Ferenc, *A renaissanceproblema*, *Nyugat*, (1)1908, 23. sz., 418–524.

⁴ BAUMGARTEN Franz Ferdinand, *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers: Renaissance-Empfinden und Stilkunst*, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck, 1917.

⁵ BAUMGARTEN Franz Ferdinand, *Zirkus Reinhardt*, Potsdam, H. H. Tillgner, 1920.

⁶ TÉGLÁS, „a nagyvilág fáradt zarándoka”..., *i. m.*, 306.

élettel is, Meyerről írt könyvét elküldte Babitsnak, kérve, hogy írjon róla a *Nyugatban*, és bár a költő szívélyesen válaszolt, a beígért kritika sohasem készült el.

Babitscsal tehát nem volt olyan szoros, baráti viszonya, mint ahogy az alapítvány létrehozásáról szóló végrendelet – amelyben egyik kurátorként Baumgarten a magyar költőt nevezi meg – nyilvánosságra kerülése után néhány sajtóbeszámoló tudni vélte.⁷ Nem evidens tehát, hogy az 1923. október 17-én kelt végrendeletében a magyar írók anyagi támogatására létrehozandó alapítvány egyik kurátorának – az egykori iskolatárs és barát, Basch Lóránt mellett – éppen Babitsot nevezte meg, noha az alapítvány ötlete Téglás feltételezése szerint egy Babitsnál tett látogatás éjszakába nyúló beszélgetése során merülhetett fel benne.⁸ Baumgarten Ferenc elképzelése a kurátorok személyének kiválasztásakor az lehetett, hogy Basch mint ügyvéd az alapítvány működése körüli jogi ügyeket tartja kézben, míg Babits tudása és értékítélete a díjak igazságos és méltányos kiosztására lehet garancia. Erre utal a végrendelet ötödik bekezdése, amely szerint: „Ha közülük csak az író, vagy csak az ügyvéd élne, az író egy ügyvédet, az ügyvéd egy íróval válasszon ki maga mellé társul a fenti teendőik ellátására.”⁹ Basch a következőképpen emlékszik vissza arra, hogy hogyan fogadta az alapítvány létrehozásának tervét: „Barátom bizalmának megnyilvánulása egész váratlanul ért. Nem éreztem magam a nekem szánt feladatra hivatottnak. Az új magyar irodalmat kevésbé, az írók társadalmát egyáltalán nem ismertem. Babits Mihállyal sem találkoztam addig. Baumgarten azonban szokott nyugalmit visszanyerve, átsiklott aggályaimon. »Babits tudni fogja, hogy kinek szól az alapítvány.«”¹⁰ Évtizedekkel későbbi visszaemlékezésében Basch Baumgarten és Babits irodalmi ízlését, értékítéletét és az irodalom eszményi céljairól vallott elképzeléseit teljesen egybevágónak ítélte.¹¹

⁷ A *Reggel* című lap beszámolója például megjegyzi: „Babits Mihályt minden alkalommal fölkereste, amikor évenként néhány hétre Budapestre jött, és a legélénkebb irodalmi levelezésben állott vele.” Lásd: *Hogyan végrendelezett Baumgarten Ferenc a magyar írókra hagyott vagyonáról* = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, I. Bp., Argumentum, 2003 (Babits Könyvtár, 8), 75. Ezzel szemben az 1917 és 1923 közötti időszakból Baumgartentől összesen 10 Babitsnak írt levél maradt fenn, míg Babitstól Baumgartennek küldött levelek közül mindössze kettőt ismerünk. Vö. *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., 54–64. Személyesen pedig csak kétszer találkoztak: TÉGLÁS, „a nagyvilág fáradt zarándoka”..., i. m., 308.

⁸ Uo., 309.

⁹ [Baumgarten Ferenc végrendelete] = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1941–1951*, i. m., 218.

¹⁰ BASCH Lóránt, *Hogyan keletkezett a Baumgarten Alapítvány? : Basch Lóránt visszaemlékezései* = *Uő, A Baumgarten Alapítvány történetéből: Tanulmányok, cikkek*, [Bp.], Argumentum, 2004, 8.

¹¹ BASCH Lóránt, „A végrendelettől az első díjkiosztásig”, *Petőfi Irodalmi Múzeum, PIM V. 3820/194/1–31*. A második világháború után Basch hűséges maradt Babitshoz, és nagyon sokat tett annak érdekében, hogy személyét és szerepét tisztázza, többek között a Baumgarten-díj kapcsán gyakran hamisan terjesztett információkkal szemben. Az ötvenes-hatvanas években több erre vonatkozó cikke is megjelent különböző irodalmi lapokban, amelyek kéziratait a PIM Kézirattárában található Basch-hagyaték őrzi. Ebben az anyagban található a *végrendelettől az első díjkiosztásig* című gépiratos visszaemlékezés, amelynek első fele 1966-ban megjelent az *Irodalomtörténeti Közleményekben*: BASCH Lóránt, *A Baumgarten-alapítvány a végrendelettől az életbelépésig*, ItK, (70)1966, 5–6. sz., 646–655.

Baumgarten 1927. január 18-án váratlanul hunyt el Tátrafüreden egy kezeletlen tüszős mandulagyulladás következtében. Halálánál nagyobb figyelmet váltott azonban ki végrendeletének híre, amelyről már néhány nappal a tragikus esemény után a lapok beszámoltak, még azelőtt, hogy Baumgarten január végi temetését követően a végrendeletét kihirdették volna,¹² erre február 2-án került sor. Baumgarten végakarata az volt, hogy minden magyarországi ingó és ingatlan vagyonát egy magánalapítványra hagyja, amelynek feladata azoknak a magyar íróknak a támogatása, akik minden vallási, faji és társadalmi előítélettől mentesek, csak az irodalom eszményi céljait szolgálják, és ezért az anyagiakban szükségét szenvednek. Célja tehát nem a tehetségek támogatása volt, hanem elsősorban szociális szempontokat tartott szem előtt. Az alapítvány kurátorának Babits Mihályt, „a szeretve bámult magyar költőt”¹³ és legjobb barátját, Basch Lórántot nevezte meg, – ahogy azt fentebb már idéztem – rendelkezett az utódlásról, és megállapította a kurátorok díjazását.¹⁴

Nem magától értetődő, hogy Baumgarten magánalapítványt hozott létre az írók anyagi támogatására, hasonló felajánlások általában az Akadémia vagy valamelyik hagyományos irodalmi társaság részére történtek, amelyek már évtizedek óta különféle díjakkal és jutalmakkal ösztönözték irodalmi művek születését, vagy ismerték el az alkotásokat, jellemzően természetesen az intézmények értékrendjének megfelelő konzervatív személetű szerzőket és műveket. Külön kutatást igényelne annak kiderítése, hogy Baumgarten a rendkívül ígéretesen induló és akadémiai karrierrel kecsegtető magyarországi történészi pályát miért adta fel a német irodalomért, de már a *Nyugatban* közölt tanulmánya is jelzi a számára adott karrierútról történő letérést, hiszen a lap élesen szemben állt az Akadémiával, és ekkoriban igen kevés átjárás mutatkozott a két szféra között. Baumgarten életrajzából érthetővé válik a végrendelet azon kitétele is, amely vallási, faji és társadalmi előítéletektől mentes magyar írókat kíván támogatni. Zsidó származásúként, ha ekkoriban életvitelszerűen már nem is Magyarországon élt, tudhatta, hogy mit jelentenek ezek az előítéletek 1919 után.¹⁵

¹² A Baumgarten Alapítvány történetéhez kapcsolódó, 1917 és 1951 között keletkezett dokumentumokat, beleértve a különböző hagyatékokban megtalálható leveleket, valamint a korabeli sajtóvisszhangokat Téglás János rendezte sajtó alá öt kötetben: *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, I–III, Bp., Argumentum, 2003 (Babits könyvtár, 8–10). – *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1941–1951*, szerk. TÉGLÁS János, IV–V, Bp., Argumentum, 2007 (Babits könyvtár, 11–12).

¹³ *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., I, 124.

¹⁴ Téglás kiemeli, hogy a hírlapi tudósításokból hiányzik a kurátorok díjazására vonatkozó rész. [*Baumgarten Ferenc végrendelete*]..., i. m., 219.

¹⁵ A társadalmi előítéletektől való mentesség kritériuma is többet jelenthet, ha tudjuk, amit a korban csak a szűk család és baráti kör tudhatott, nevezetesen, hogy Baumgarten homoszexuális volt. Vö. *Baumgarten Artur beszél – Kelevéz Ágnes kérdezi*, PIM OR1344.

Az alapítvány alapító okirata

A végrendelet nyilvános kihirdetése után az alapítvány létrehozása még jó ideig késett, ugyanis Baumgarten testvérei (akikkel egyébként az adományozó az apai örökség miatt 1915 óta rossz viszonyban volt¹⁶) és 1919-ben elhunyt nővérének gyermekei nevében sógora jogi úton megtámadták a végrendeletet. A magyar írók anyagi támogatására létrehozandó alapítvány megvalósulásának fenyegetettsége, ha lehet mondani, még nagyobb figyelmet váltott ki, mint a végrendelet, igaz, ebben szerepe lehetett Basch Lórántnak, aki tudatosan igyekezett kihasználni a napisajtó közvéleményformáló erejét a per végkimenetelére vonatkozóan. Annak például, hogy az ügyben német írók is nyilatkozatot adtak ki, előzménye Baschnak Thomas Mann-nál tett látogatása volt.¹⁷ Basch manőverei végül sikerrel jártak, a Baumgarten fivérek – feltehetően látva a bíró viszonyulását az ügghöz – a hagyaték egyévi jövedelmének fejében elálltak a pertől.¹⁸

A jogi eljárás lezárultát követően készülhetett el az alapítvány alapító okirata, amelyet a kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó 1928. július 7-én hagyott jóvá. Ez a folyamat azonban szintén nem volt zökkenőmentes. Basch visszaemlékezéséből tudható, hogy az alapító okirat megszövegezése során a kultuszminisztérium különböző ügyosztályaival kellett egyeztetni. Az ügyosztályok különféle feltételeket fogalmaztak meg az okirat elfogadásához, a kurátoroknak saját elképzeléseik érvényesítése céljából tehát tárgyalniuk kellett a minisztériummal, és olyan kompromisszumos megoldást kellett találniuk, amely a díj alapítójának szándékával is egybevágott. A közalapítványokkal foglalkozó ügyosztály igazgatója, Steineker István támogatta Basch és Babits törekvéseit, az alapító okirat megszövegezésében vele és a tanácsadó testület későbbi tagjával, Voinovich Gézával egyeztettek. A minisztérium elvárása miatt került be az alapító okiratba a nemzetellenesnek minősített írók kizárása a jutalmazásból, de a felügyeleti szerv szerette volna, ha szempontként a „nemzeti irodalom” fejlesztése kifejezés is bekerül az alapdokumentumba. A korszak megosztott irodalmi életében mindez azt jelentette volna, hogy erre hivatkozva megvétőzhették volna a progresszívnek tekintett irodalmi irányok képviselőinek a díjazását. Végül az alapító okirat 4. §-ába kompromisszumként a „magyar nemzet irodalmának fejlesztése” fordulat került be.

A másik vitás pont – és ez, mint látni fogjuk, az első díjak kiosztása után ismét előkerül a minisztérium részéről – a szépirodalmi és a tudományos szerzők arányának kérdése volt a jutalmazások során. Basch évtizedekkel később úgy emlékezett vissza, hogy a minisztérium részéről támasztott követelmények a klebelsbergi kultúrpolitika részére igyekeztek volna kisajátítani a Baumgarten-díjat azáltal, hogy 50-50%-ban szerették volna meghatározni a kiosztott díjak esetében a szépirodalmi és a tudományos

¹⁶ TÉGLÁS, „a nagyvilág fáradt zarándoka”..., i. m., 301.

¹⁷ BASCH Lóránt, *A Baumgarten-alapítvány a végrendelettől az életbelépésig* = Uő, *A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 144–145.

¹⁸ Vö. Uo., 145.

szerzők arányát.¹⁹ Ebben az ügyben a minisztérium művészeti osztálya – Basch visszaemlékezése szerint – nem támogatta az alapítványt, míg a tudománypolitikai osztály az irodalmi szempont érvényesítésének a szükségességét is kétségbe vonta. Ez utóbbi követelmény nyilvánvalóan szemben állt az alapító eredeti szándékával, tehát az okiratról sem maradhatott ki, míg utóbbi esetben – és ez a tudományos író fogalmának meghatározása mellett fontos hivatkozási alap lesz – kompromisszumos megoldásként az alapító oklevél 11. §-ának első bekezdése következőképpen fogalmaz: „Az alapítvány jövedelme évdíjak és segélyek alakjában fordítatik az alapítvány céljaira, még pedig lehetőleg egyenlő arányban szépírók és tudományos írók támogatására.”²⁰ A harmadik vitás terület a tanácsadó testület felállításának módja volt. A minisztérium ugyanis Basch szerint szerette volna függetleníteni a tanácsadó testületet a kuratóriumtól, hogy így gyakorolhasson befolyást az alapítvány működésére. Az alapdokumentum 23. §-ába végül az került be, hogy a két kurátor alakítja meg a nyolctagú tanácsadó testületet egyenlő arányban jelölve tagokat, de az alapító oklevél jóváhagyásának feltétele volt, hogy a testület névsorát be kell terjeszteni a minisztérium számára.²¹

A minisztériummal folytatott tárgyalások időszakából fennmaradt egy előterjesztés, amely a főfelügyeleti hatóság kitételeire reagált. A feljegyzés készítői, Babits és Basch igyekeztek az alapító szándékára és a díj irodalmi jellegére hivatkozva a „tudományos írók” körét minél inkább a szépirodalmi kritika felé közelíteni, érvelésük hasonló ahhoz, amellyel később, az első díjak odaítélése után kénytelenek voltak döntésüket védeni. Kiderül ebből a dokumentumból az is, hogy az alapító oklevél szövegének kidolgozásakor mintaként az irodalmi Nobel-díjat is figyelembe vették. Ugyanebben a feljegyzésben már szó van a tanácsadó testület felállításáról is, és kiderül, hogy a minisztérium részéről Mikes Lajos tagságát nehezményezték a Tanácsköztársaság idején bemutatott *Bankett* című drámája miatt. A kurátorok ezzel szemben Mikesnek a fiatal irodalom támogatásában nyújtott szerepét emelték ki, a rá vetülő politikai jellegű váddal szemben pedig megjegyezték, hogy az említett darab még a kilencvenes években keletkezett, és az akkori politikai állapotokat jellemezte.

Az alapító oklevet azért is szükséges kissé részletesebben ismertetni, mivel a kultusz-minisztérium és a díjat kiosztó alapítvány kuratóriuma, valamint tanácsadó testülete közötti viták során ez, illetve az örökhagyó (feltételezett) szándéka lesz a hivatkozási alap pró és kontra. Az okirat 1. §-a tartalmazza a végrendeletnek az alapítvány létrehozására vonatkozó teljes szövegét, és a 2. § ez alapján határozza meg az alapítvány célját: „a magasabb eszményeket követő magyar irodalom színvonalának emelése,

¹⁹ BASCH, *A végrendelettől az első díjkiosztásig*, i. m., 42.

²⁰ *Alapító oklevél = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., I, 313.

²¹ Babits Mihály és Basch Lóránt előterjesztése a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány alapítólevelének kiállítása tárgyában = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941...*, i. m., I, 322–326. – A Mikessel kapcsolatos minisztériumi kifogásokról: BASCH Lóránt, *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből: Válasz Kodolányi Jánosnak = Uő, A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 14–15.

magyar írók anyagi helyzetének könnyítése által”²² Az anyagi támogatásnak két formáját jelölik meg, az évdíjat és a rendkívüli segílyt. Ezen kívül az okirat felsorolja az alapítvány vagyont, és rendelkezik annak kezeléséről, valamint az alapítványi jövedelmek felhasználásról, az évdíjak és a rendkívüli segílyek kiosztásának módjáról és kereteiről. Meghatározza az alapítványt működtető kuratórium, tanácsadó testület és az alapítványi vagyon kezelése felett ellenőrzést gyakorló alapítványi tanács feladatait és jogköreit. Végül a egyes rendelkezések között említi az alapító okirat a kultuszminisztérium felügyeleti jogát.

A most közlendő minisztériumi dokumentumokban²³ található vitás kérdések megértése szempontjából – a korábbiakban hivatkozott 11. §-on kívül – további három paragrafus szó szerinti idézése tűnik szükségesnek. Ezek közül az első az alapítvány céljait az alapító végrendeletének tartalma és szellemisége szerint részletesen kifejtő 4. §:

Minthogy az alapító szándéka nem a tehetség utólagos jutalmazása volt, hanem az, hogy a tehetségnek a lehetőséget eszményi célú munkák alkotására megadja, támogatásban csakis olyan írók részesíthetők, akiknél minden reménység megvan arra, hogy ezt az anyagi könnyebbséget ily művek megírására fogják felhasználni.

Ekként csak olyan író jöhet tekintetbe, akinek tehetsége és komoly kulturális törekvése épúgy, mint jelleme megfelel a végrendelet által megkívánt magas igényeknek. Kizáratik minden olyan író, akinek munkássága nyilvánvalóan politikai agitáció eszköze, vagy aki csupán az irodalmi divat és könnyű érvényesülés szempontjai szerint igazodik.

Minthogy az alapítvány a magyar nemzet irodalmának fejlesztését kell, hogy szolgálja, kizáratik természetesen az az író is, aki nemzetellenes tendenciát követ, úgyszintén az, akinek működésre közrendre, vagy erkölcsökre kétségtelen veszélyt jelent.

Tudományos írók a díjakban csak akkor részesülhetnek, ha műveik forma és stílus tekintetében irodalmi értékűek is.

Az egyes írók munkásságának megítélésénél csak nyomtatásban megjelent műveik szolgáljanak alapul, ez alól kivétel csak rendkívüli esetben tehető.²⁴

A 23. § határozta meg a tanácsadó testület tagjainak kijelölését és a működésének fő kereteit, a 24. § pedig ismertette a testület jogkörét:

A tanácsadó testület a kurátorok véleményező szerve, amely arra hivatott, hogy az irodalom érdemes művelőire a kurátorok figyelmét felhívja. – A tanácsadó testület véleménye azonban az írók kiválasztásában a kurátorokat nem köti és azok ily vélemény nélkül is határozhatnak. Ha a tanácsadó testület úgy véli, hogy a kurátorok által kiválasztott valamely írónak évdíjban való részesítése az alapítólevél rendelkezéseivel

²² *Alapító oklevél...*, i. m., 309.

²³ Lásd a folyóiratszámomban Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya tanulmányát.

²⁴ *Alapító oklevél...*, i. m., 309–310.

merőben ellenkezik, a tanácsadó testületnek legalább öt tagja a főfelügyeleti hatósághoz felterjesztendő észrevételeket. (28. §.)

[...]

A tanácsadó testület tagja csupán kivételesen indokolt esetben, a kurátorok egyértelmű határozata alapján kaphat évdíjat.²⁵

A minisztériummal való együttműködés keretét, pontosabban a minisztérium főfelügyeleti jogkörét a 28. § tartalmazza:

Jelen alapítvány felett a kormányhatósági főfelügyeleti jogot a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolja.

A főfelügyeleti jog gyakorolhatása végett a kurátorok az évdíjakat odaítélő határozatokat a tanácsadó testület esetleges észrevételeivel együtt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni kötelesek.

Ha az évdíj odaítélését tartalmazó valamely határozat törvénybe, vagy törvényes jogszabályba ütközik, avagy az alapítólevél rendelkezéseivel merőben ellenkezik (24. §.), azt a főfelügyeleti hatóság megsemmisítheti; a felterjesztéstől számított 30 nap elteltével azonban a határozat végrehajtható.²⁶

Az évdíjra vonatkozóan tehát, amennyiben törvényességi kifogás merült fel, a minisztériumnak vétőjoga volt, és ezzel már a második évben Pap Károly évdíjának megsemmisítésekor élt is. Ezzel szemben a rendkívüli segély, amelynek értéke akár meg is közelíthette az évdíjét, a minisztérium tudomásul vétele nélkül volt kiosztható. A segély lett tehát az egyik módja annak, hogy az alapítvány azok anyagi támogatását is megvalósíthassa, akikkel szemben a minisztérium kifogást emelhetett volna. Másrészt a két támogatási forma között egy kevésbé evidens különbség is felfedezhető. Baumgarten végrendelete nyomán a díj alapító okirata a szociális szempontot állította előtérbe, egy irodalmi díj esetében azonban a támogatott szerző addigi életművének szempontja sem volt teljességgel figyelmen kívül hagyható, ez a két szempont tehát szükségszerűen került feszültségbe egymással. Basch visszaemlékezése szerint ő a karitatív szempont érvényesítése mellett érvelt, a gyakorlat azonban az lett, hogy az évdíj esetében a jutalmazott életmű esztétikai színvonala volt a meghatározóbb, míg a rendkívüli segély esetében inkább a szociális rászorultság szempontja érvényesült.²⁷

Az alapítvány működése és viszonya a minisztériummal

Mivel az alapító okirat miniszteri elfogadásának feltétele a tanácsadó testület megnevezése volt, ezért már 1928. július 7. előtt sor került a tanácsadó testület felállítására, és

²⁵ Uo., 317–318.

²⁶ Uo., 319.

²⁷ BASCH, *A végrendelettől az első díjkiosztásig*, i. m., 33.

ezt április 1-jén nyilvánosságra is hozták. A testület tagjait az alapító oklevél 23. §-ának első bekezdése értelmében a kurátorok 50-50 % arányban jelölik. Basch Lóránt visszaemlékezéséből úgy tudjuk, hogy Babits Schöpflin Aladárt, Mikes Lajost, Szekfű Gyulát és Thienemann Tivadart jelölte, míg Basch Osvát Ernőt, Ambrus Zoltánt, Réti Istvánt és Voinovich Gézát. A testület összeállításakor a kurátoroknak figyelemmel kellett lenni nemcsak az alapítvány céljainak megvalósítására, hanem arra a megosztott közéleti és kultúrpolitikai közegre is, amelyben működniük kellett. Egyfajta kiegyensúlyozottságra törekedtek tehát, arra, hogy a hivatalos, konzervatív intézmények és a modern irodalom képviselői hasonló arányban és súllyal legyenek jelen a testületben. A felsorolt nevek közül Osvát és Schöpflin (Babits mellett természetesen) a *Nyugat* irodalmi irányát és ízlését képviselte, ők voltak Babits elsődleges tanácsadói függetlenül a testület hivatalos működésétől. Ide sorolható továbbá Mikes Lajos is, *Az Est Lapok* szerkesztője, akit a minisztériumnak írt – fentebb hivatkozott – feljegyzésben a fiatal irodalom támogatójaként említene a kurátorok. Mellettük a korabeli hivatalos intézményrendszert képviselte Szekfű Gyula, akit Babits-hoz régi barátság fűzött még abból az időből, amikor a *Száműzött Rákóczi* című könyve (1913) miatt a hivatalos történettudomány és a konzervatív politikai irány részéről erős támadások érték. Basch úgy emlékszik, Babits nemcsak jobboldali beágyazottsága miatt választotta Szekfűt, hanem azért is, mert úgy gondolta, meggyőződése mellett következetesen kiálló személyiségről van szó, így feltétlenül hasznára tud lenni az alapítvány ügyének. Voinovich Géza, a *Budapesti Szemle* szerkesztője, az Akadémia rendes tagja, a Kisfaludy Társaság titkára, későbbi elnöke volt, aki már az alapító oklevél megszövegezésénél is segítségére volt a kurátoroknak. Ő ezért is volt kihagyhatatlan a testületből. Thienemann Tivadar germanista, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem rendes tanára volt, Babits választása azért esett rá, hogy ő képviselje a vidéki kulturális centrumot. Réti István, a nagybányai művésztelep egyik alapítója pedig a képzőművészet szakértőjeként került a testületbe, ő ekkor a Képzőművészeti Főiskola rektora volt. Ambrus Zoltán – akihez Bascht régi személyes kapcsolat kötötte²⁸ – neve jelentette az egységet ebben a társaságban, tagja volt a Kisfaludy és a Petőfi Társaságnak is, de írását már a *Nyugat* első évfolyamában megtaláljuk, személye és irodalmi tevékenyége irodalmi iránytól függetlenül elfogadott volt mindkét oldal számára. Nem meglepő tehát, hogy – Osvát javaslatára – ő lesz a tanácsadó testület első elnöke.²⁹ A most közölt Voinovich-levelet azt is példázza, hogy a testület összetétele abból a szempontból is lényeges volt, hogy voltak olyan tagjai, akik nem hivatalos vagy félhivatalos úton is tudtak kommunikálni a minisztérium különböző ügyosztályaival. Ugyanakkor látható az is, hogy az ideológiai megosztottság, az eltérő irodalmi ízlés ellenére a tagok tudtak kompromisszumos döntéseket hozni, és a főfelügyeleti szervvel szemben is lojálisak

²⁸ BASCH Lóránt, *Ambrus és a Baumgarten-alapítvány: Halála 25. évfordulójára* = Uő, *A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 42–43.

²⁹ *Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1928. december 5-i üléséről* = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., I, 410.

voltak az alapítvány ügyéhez, noha személyes okokból adódó törésvonalak is egészen korán kezdtek kirajzolódni. Mikes Lajos már a második alakuló ülés után lemondott tanácsadó testületi tagságáról, ezt azonban a kurátorok és a testület nem fogadta el. A következő évben Pap Károly díjazása miatt végleg távozott a tanácsadók közül, és ugyanekkor lépett ki Voinovich Géza is.

A rendkívüli segélyek kiosztása már 1928 szeptemberében elkezdődött, az első segélyezett a súlyosan beteg Tóth Árpád volt, aki nem is érthette meg az első díjkiosztót. A tanácsadó testület alakuló ülését december 5-én tartotta. Az ülés Babits nyitóbeszédével indult. A Baumgarten Ferencre történő kegyeleti emlékezés után ismertette az alapító oklevélnek a tanácsadó testület működésére, az évdíjak odaítélésére és a rendkívüli segélyek szétosztására vonatkozó paragrafusait, majd három elvi kérdés megvitatását bocsátotta a kuratórium elé. Az első – a szempontunkból is a leglényegesebb – a tudományos írók díjazására vonatkozott. Babits három érvet hozott fel arra vonatkozóan, hogy az alapító okiratban is megnevezett tudományos író kategóriáját miért kell esetükben hangsúlyosan a szépirodalmi és művészeti kritika képviselőire vonatkoztatni. Első érve az alapító egykori tevékenysége és a díj létrehozására vonatkozó feltételezhető szándéka volt, amelynek alapító oklevélben foglalt – fentebb már idézett – megfogalmazása szerint „[t]udományos írók a díjakban csak akkor részesülhetnek, ha műveik forma és stílus tekintetében irodalmi értékűek is”. Babits második érve alapvetően szociális jellegű volt, kifejtette, hogy amíg a szépirodalommal foglalkozó kritikusok gyakran nehéz anyagi körülmények között alkotnak, addig a tudományos íróknak van valamilyen fix jövedelmük (például tanári állásuk), amely – ha szerényen is – de biztosítja megélhetésüket. A harmadik érv a tudományos író fogalmának szűkebb értelmezésére a díjazás során az volt, hogy a tudomány hivatalos intézményei, mindenekelőtt az Akadémia, rendelkeznek olyan díjakkal, amelyekkel támogatni és ösztönözni tudják a tudományos alkotómunkát. A tanácsadó testület elfogadta Babits érvelését, és elvként állapította meg, „hogy a tudományos írók részére fenntartott évdíjakban elsősorban az irodalmi és művészeti kritikusok és essay-írók részesíttessenek és hogy a szépirodalmat is művelő kritikusok az évdíjak odaítélésénél mint tudományos írók szerepeljenek”.³⁰ Később felmerült azonban a történettudomány területén alkotó tudósok díjazásának kérdése, ezt ugyanis Baumgarten életpályája is indokolta. Az egy héttel később tartott, második ülésen Szekfű Gyula hívta fel a testület figyelmét fiatal történészekre (Mályusz Elemérre, Hajnal Istvánra, Miskolczy Gyulára), de hozzátette azt is, hogy a tudományos tevékenységük eddig jórészt forráskiadványok készítésére irányult, az alapítvány által a díjazás szempontjából figyelembe vehető irodalmi értéke munkájuknak egyelőre nincs.³¹ Javaslatára a 1928. december 31-én és folytatólagosan 1929. január 2-án tartott következő ülésen a testület kijelentette, hogy

³⁰ *Uo.*, 411.

³¹ *Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1928. december 12-i üléséről = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 416.*

az alapító tudományos munkásságára való tekintettel megkülönböztetett figyelmet szentel a történettudományi munkáknak, de Szekfű értékelése nyomán azt is hozzáteszik, hogy „az alapítvány akkor felel meg legjobban feladatának, ha e hiányra [ti. írásaik irodalmi színvonalának hiányára – Sz. Z.] felhíván a figyelmet, a magyar történetírókat fokozottabb irodalmi ambícióra és művészi gondra serkenti”.³²

A két további elvi kérdés a magyar író fogalmának meghatározására és a súlyosan beteg írók jutalmazására vonatkozott. Az előbbi esetben a tisztázandó kérdés az volt, hogy csak a magyar állampolgárokra legyen érvényes a kitétel, vagy vonatkoztassák a határon túli magyar írókra is. A súlyosan beteg írók jutalmazásának kérdése (ez Tóth Árpád példája nyomán kerülhetett szóba) pedig azért merült fel, mivel esetükben a szociális szempont ugyan indokolt, de a díjnak az a célkitűzése, hogy a jutalmazással jelentős alkotások megszületését motiválják, már nem feltétlenül érvényesíthető. A tanácsadó testület ebben a két elvi kérdésben is támogatta az előterjesztő Babits álláspontját, azaz a magyar irodalom egysége érdekében nem zárta ki a határon túl élő magyar írókat a díjazhatók köréből, és elfogadta, hogy súlyosan beteg írók támogatására is lehetőség nyíljon.

A minisztériummal való együttműködés egyik neuralgikus pontja – mint látható a Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya közölte dokumentumokból is – a díjazottak névsorának felterjesztése és a miniszteri vétó érvényesítése volt. Ez a kérdés az alapítvány működésének autonómiáját alapvetően meghatározta. Szintén Basch visszaemlékezéséből tudható, hogy az eredeti terve a kurátoroknak az volt, hogy a minisztérium is csak a díjkiosztó napján, január 18-án a sajtóból értesüljön a díjazottak névsoráról, és ezt követően gyakorolja, amennyiben szükségesnek ítéli, a vétójogát.³³ A már nyilvánosságra hozott kuratori döntés utólagos megsemmisítése a minisztériumot nyilvánvalóan eleve kényelmetlen helyzetbe hozta volna, ezért ezt nem fogadták el, mint ahogy azt sem, hogy csak jogerős bírói döntésre hivatkozva lehessen a vétóval élni. Nem akceptálta a főfelügyeleti szerv azt az elképzelést sem, amely szerint a vétójogot csak a tanácsadó testület többségi döntése alapján gyakorolhassa.³⁴ Sejthető volt tehát, hogy ez az alapítvány működését és a díjazást alapjaiban érintő kérdés is feszültséget okoz majd a minisztérium és a kuratórium között. Nyilvánvalóan ezért is kérdezett rá a felterjesztés legkésőbbi időpontjára már az első testületi ülésen Mikes Lajos. Az alapító oklevél értelmében ugyanis a Baumgarten Ferenc halálának évfordulóján nyilvánosságra hozott és kiosztott díjak utalása január 31-től volt esedékes (12. §), a 28. § értelmében viszont a miniszternek a felterjesztéstől számítva 30 nap állt rendelkezésére a kuratóriumi döntés megsemmisítésére. Ez azt jelenti, hogy a felterjesztésnek legkésőbb minden év január 1-ig meg kell történnie. Ez már az első évben sem így történt.

³² *Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1928. december 31.–1929. január 2-i üléséről = Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 438.*

³³ BASCH, A *végrendeletől az első díjkiosztásig, i. m., 54.*

³⁴ Erre 1936-ban konkrét példa volt, Kassák Lajos Baumgarten-díját egy folyamatban lévő bírói eljárásra hivatkozva semmisítették meg.

Már a december 5-én tartott első tanácsadó testületi ülésen megtették a tagok az ajánlásait, az eredeti elképzelés szerint azonban csak nyolc díjat osztottak volna ki. December 22-én ülésezett az alapítvány gazdálkodásáért és vagyonkezeléséért felelős alapítványi tanácsa, amely megállapította, hogy 1929. évre évdíjként kiosztható összeg 40 000 pengő. A rendelkezésre álló díjalap ismeretében Basch és Babits a díjazottak számát nyolcra tízre emelte, a kiosztott évdíj így fejenként 4000 pengőt tett ki. A harmadik tanácsadó testületi ülésen a tagok elfogadták ezt a döntést, és a javaslatuk alapján a kurátorok meghozták a döntésüket, amelynek értelmében az első Baumgarten-díjban részesült Elek Artúr, Erdélyi József, Farkas Zoltán (őt az alapító műveinek fordításával bízták meg), Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Szini Gyula, Tamási Áron és Tersánszky J. Jenő. Ugyanekkor támogatták Harsányi Kálmán, Gulácsy Irén és Horvát Henrik rendkívüli segélyben részesítését. Horvát is külön feladatot kapott a segély fejében, a legkiválóbb magyar lírikusok német nyelvre történő fordítását várták tőle, amelyet az alapítvány adott volna ki.³⁵

A most közölendő dokumentumok jelentősége

A Baumgarten Alapítvány történetéhez kapcsolódó dokumentumokat, amelyek jelentős hányada az alapítvány létrejöttéhez, működéséhez, valamint a díjak kiosztásához kapcsolódó sajtóközleményeket, vitacikkeket és leveleket tartalmazza, de publikálja az alapítvány működésének alapidokumentumait is, Téglás János tette közzé öt kötetben 2003 és 2007 között. Ez a gyűjtemény azonban közel sem lehet teljes, főként azért, mert az alapítvány működését dokumentáló, az alapítvány könyvtárában őrzött iratok egy része az alapítvány székhelyét ért 1945. januári bombatalálat miatt, a gazdálkodásra vonatkozó iratok pedig a kultuszminisztérium anyagaival együtt 1956-ban az Országos Levéltárban semmisültek meg.³⁶ A most, Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya jóvoltából nyilvánosságra kerülő dokumentumok jelentősége az, hogy minden valószínűség szerint abból a minisztériumi iratanyagból származnak, amelyekről Téglás is Basch Lóránt nyomán azt feltételezte, hogy „óvatos kezek kevés híján eltüntették”.³⁷ A nyoma azonban megtalálható az alapítvány eddig is ismert dokumentációjában. Basch Lóránt Babitsnak címzett 1929. február 6-án kelt levele például feltehetően a most közölt Babits és Basch által szignált beadványra vonatkozik:

Utólag scrupulusaim támadtak: hogy helyesen jártunk-e el, – amikór a ministerium kívánságára a felvilágosító indoklást adtuk be. Voltakép mi csak felterjeszteni

³⁵ Megjegyzendő, hogy Horvát fordításában még az első világháború alatt megjelent egy német nyelvű antológia: *Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen*, übers. Henrik HORVÁT, München, Georg Müller Verlag, 1918.

³⁶ TÉGLÁS János, *Az alapítvány történetének dokumentumai = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 38.*

³⁷ BASCH Lóránt, *Egy Gelléri-naplórészlet magyarázata = Uő, A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 26.

tartozunk a döntés[t]; az indoklás csupán a tanácsadó testületet érdekli. Vigyáznunk kell arra, hogy ne fejlődjék ki *jóváhagyási* gyakorlat a felügyeleti hatóság részéről. Pilinszkynek³⁸ megmondtam, hogy felterjesztésünk nem szorul tudomásulvételre; csak az esetben várunk értesítést, ha a miniszter vétó jogát gyakorolná.³⁹

Az iratokból látható, hogy azok a vitás kérdések, amelyek a minisztérium és a kuratórium között már az alapító oklevél megszövegezésekor is felmerültek, továbbra is vita tárgyát képezték. Ezek közé tartozik a tudományos író meghatározása, illetve leszűkítése a kurátorok részéről a szépirodalmi kritikusra. Ez a problematikus pont egészül ki azzal, hogy az első díjkiosztó alkalmával a tanácsadó testület két tagja, Osvát Ernő és Schöpflin Aladár is a jutalmazottak között van. Különösen Osvát személyét kifogásolta a hivatali véleményező szerv, akinek nyomtatásban megjelent saját írása gyakorlatilag már egy ideje nem született, viszont – irodalomtörténeti távlatból – a *Nyugat* szerkesztőjeként szerepe a modern magyar irodalom megteremtésében felbecsülhetetlen. Basch és Babits kuratori érvelése, valamint Voinovich véleménye a döntés védelmében lényegében egybevág a tanácsadó testületi ülésen megfogalmazott közös állásponttal.

A minisztériumi iratokból kitűnik az is, hogy a különböző ügyosztályok – csakúgy, mint korábban az alapító oklevél megszövegezésekor – eltérő módon viszonyultak a kuratóriumi döntéshez. A művészeti ügyosztály kvázi esztétikai ítéletet is mondott, de bírálatában pontosan tükröződik az a nacionalista személet, amelyről Basch visszaemlékezése is beszámol:

A művészeti ügyosztálynak az a véleménye, hogy a szóbanforgó alapítvány tiz rendbeli évdijára kijelölt írók között több olyan is akad, akik helyett sokkal érdemesebb írókat lehetett volna az évdijban részesíteni. Részben azért, mert munkásságuk magasabb művészi értéket képvisel, részben azért, mert lelkük egész melegeivel a mélyen sujtott nemzet fájdalomának adnak tiszta költői hangot és értékes ígéretet képviselnek a jövőre nézve, részben pedig azért, mert a megjutalmazásra kijelöltek némelyikének munkássága nagyobbabású munkásságban (önálló kötetekben) vagy nem, vagy alig jelentkezett, hanem tulnyomólag muló életü, napi kritikákra szoritkozott.⁴⁰

A tudománypolitikai (IV.) ügyosztály a tudományos írók hiányára, valamint a kései felterjesztésre hivatkozva a kuratóriumi döntés teljes megsemmisítését szintén megfontolandónak tartja. Ezzel szemben az alapítványok ügyeivel foglalkozó főosztály lényegesen pozitívabban állt a Baumgarten Alapítvány ügyeihez, a miniszter számára készített hivatali véleményben igyekszik a többi ügyosztály kritikáját tompítani vagy cáfolni és a díjazás megsemmisítését megakadályozni. Ugyanakkor megjegyzi: „A kuratorium azonban mindenesetre figyelmeztetendő lesz, hogy a jövőben szigoruan

³⁸ Pilinszky Ferenc, ügyvéd, miniszteri tanácsos, a szerzői jogi bizottság tagja, a X., közalapokkal foglalkozó ügyosztály vezetője.

³⁹ Basch Lóránt Babits Mihálynak [Engadin, 1929. február 6.] = *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 544–545.*

⁴⁰ Lásd a folyóiratszámomban Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya tanulmányát.

az alapítólevél rendelkezéséhez tartsa magát és határozatait oly időben terjessze fel a vkm.-hez, hogy az alapítólevél által a határozat megsemmisítésére engedett 30 nap betartásával tüzessék ki az évdíjak odaitélését kihirdető ülés ideje.”

További kutatást igénylő és feloldásra váró ellentmondás van a tanácsadó testület harmadik ülésének Országos Széchényi Könyvtárban őrzött jegyzőkönyve és a kurátorok által benyújtott felterjesztés között. Az egyik ezek közül a datálásra vonatkozik. A jegyzőkönyv szerint a harmadik ülés 1928. december 31-én és folytatólagosan január 2-án zajlott, ennek az oka pedig az lehetett, hogy ugyan már december 31-én megszületett a döntés a tanácsadó testület véleménye alapján, Osvát javaslatára azonban a tizedik díjat mégis Tersánszkyknak szerették volna adni, és erről – rögzített ügyrend hiányában – utólag, január 2-án döntöttek.⁴¹ Ezért lehetséges az, hogy az 1929. január 2-án kelt felterjesztés a rövid indoklás, valamint a tanácsadó testület egyetértő nyilatkozata mellett csak kilenc nevet tartalmaz, és Tersánszky díjazását csak január 10-én terjesztették a miniszter elé. Ebben az esetben is kérdés, hogy miért telt el több mint egy hét a döntés és a felterjesztés között. Erre vonatkozóan jelenleg nem ismerek semmilyen dokumentumot, de nem elképzelhetetlen, hogy csak utólag merült fel problémaként Tersánszky 1927-es ügye, amikor is egy kisregénye miatt szeméremsértés okán elítélték. Ezt sem a tanácsadó testületi ülések jegyzőkönyve, sem a minisztériumi vélemények nem említik, szóba hozza viszont levelében Vonovich Géza.

Vonovich leveléről a fentebbieken túl még azért érdemes szólni, mert a húszas évek végének „kettészakadt irodalmában” ő Babitscsal, Osváttal és Schöpflinnel szemben a másik oldalon foglalt helyet, a hivatalos, konzervatív irodalom egyik jeles képviselője volt. Ennek ellenére az alapítvány ügyében kifelé szolidáris volt, és ennek szép példája, ahogyan Schöpflin és Osvát díjazása mellett kiállt:

Hogy az első kiosztásnál a tanácsadó testület két tagja is részesül benne, azt az illető személyek érthetővé teszik. Schöpflint tanulmányai ajánlották, Osváth [sic!] nevén sem botránkozhatik meg a legfelsőbb ellenpárti sem, oly önfeláldozással szolgálja az irodalmat, sok tehetséget segített a nyilvánosság elé, s az olvasók egész táborát vezette a magyar könyvhöz, a kik addig csak németül olvastak.⁴²

Hozzátartozik ehhez az is, hogy 1930 januárjában, a második díjkiosztó előtt a tanácsadó testület működésének feleslegességére hivatkozva lemondott a tagságáról.⁴³

Hiába volt azonban a minisztériumi figyelmeztetés, a kuratórium kitartott elvi állásfoglalásai mellett, és a díjazottak személyéről való döntést sem siette el a következő évben sem. 1929. december 30-án született döntés az 1930. január 18-án kiosztandó évdíjakról, de ekkor már a minisztérium is résen volt, és a díjkiosztó napján a kommün

⁴¹ Vö. BASCH Lóránt, *Két literátor: Osvát és Babits* = Uő, *A Baumgarten alapítvány történetéből...*, i. m., 56–57.

⁴² Lásd a folyóiratszámban Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya tanulmányát.

⁴³ Voinovich Géza Babits Mihálynak, [Budapest, 1930. január 14.] = *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., II, 69–70.

alatt elkövetett bűn miatt kiszabott bírói ítéletre hivatkozva megsemmisítette Pap Károly Baumgarten-díját. Az erről rendelkező miniszteri leirat nem feledkezik el figyelmeztetni a kurátorokat az alapító okirat tudományos írókra vonatkozó passzusaára, valamint a díjazásról szóló döntés időben történő felterjesztésére.⁴⁴ Basch úgy emlékszik, Klebelsberg Kunó 1931-es távozásával az alapítványra nehezedő minisztériumi nyomás megszűnt,⁴⁵ de több példát is említhetünk, amikor a főfelügyeleti szerv élt vétőjogával.

⁴⁴ KLEBELSBERG Kuno, [*Miniszteri leirat Pap Károly évdíja ellen*] = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, II , Bp., Argumentum, 2003 (Babits Könyvtár, 9), 77–78.

⁴⁵ BASCH, *A végrendelettől az első díjkiosztásig, i. m.*, 45.